

Денис Тоїчкін (Denys Toichkin)

Інститут історії України Національної
Академії наук України в Києві

 ORCID ID: 0000-0003-0433-8335

OBLICZA WOJNY

T. 8 • NARZĘDZIA WOJNY • ŁÓDŹ 2023

ISBN 978-83-8331-314-6 • pp. 105-122

<https://doi.org/10.18778/8331-314-6.06>

ШАБЛЯ ОЛЕКСІЯ АПОСТОЛА З МИРГОРОДСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРИЧНЕ ЗБРОЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Стаття представляє детальне дослідження унікальної шаблі XVII ст., яка зберігається в Краєзнавчому музеї м. Миргорода (Україна). Форма клинка цієї „гусарської” шаблі являє собою особливе поєднання османської та східноєвропейської зброярських традицій Раннього Нового часу. Піддавши ретельному аналізу написи на клинку, автор інтерпретує їх як ім'я власника зброї, дату і дидактичне речення та пов'язує з реальними історичними подіями та особами, відомими з писемних джерел. Ця шабля має велике значення для вивчення та ілюстрації розвитку східноєвропейських клинків і є рідкісним екземпляром, який належав Олексію Апостолу – представнику еліти Миргородського козацького полку.

Ключові слова: шабля, козаки, кілідж, Олексій Апостол, полк, Миргород, Миргородський краєзнавчий музей, XVII століття

Постановка проблеми

Одна з актуальних проблем, що стосуються історії розвитку східної довго-клинкової зброї, пов'язана з еволюцією традиційних османських шабель. У сучасній Західній бібліографії чи не кожен османську шаблю „певного середньо-східного типу” (‘certain Middle Eastern type’)¹ називають *кілідж* (*kilij*, *qilic*)².

¹ *The Complete Encyclopedia of Arms & Weapons*, eds L. TARASSUK, C. BLAIR, New York 1982, p. 297.

² *Ibidem*; I. LEBEDYNSKY, *Les Armes cosaques et caucasiennes*, Paris: Editions du Portail, 1990, p. 46.

На теренах свого походження *кілідж* (від тюрк. *qilič*, араб. *qilic*) означає лише „меч”, „клинок”. До османських завоювань цей історичний термін з’являвся в арабських джерелах хіба що у зв’язку зі згадками імен і титулів сельджуцьких правителів. Окремі дослідники навіть безпосередньо пов’язують їх з назвою зброї³. В усякому разі у XII ст. термін вже вживається поряд із арабським *саїфом* (*saiḥ*) у значенні прямого дволезового меча. Отже, як відповідник певного типу зброї, термін *кілідж* пройшов довгий шлях, поки почав позначати „автентичну” османську шаблю у своєму сучасному значенні так само, як іранський *шамшир* (*shamshir*) та *саїф*, що спершу позначали просто клинок або меч у загальному значенні, без прив’язки до якихось конкретних форм і характеристик⁴.

Сучасні дослідники також нерідко використовують термін *пала* для османських шабелів подібного типу: важливою ознакою тут є невелика довжина клинка.

У науковій літературі деякий час пов’язували історичні назви *кілідж* та *кальджури* (*qaljūri*, *qalacuri qalācūri*, *qarāčūli*, *qarājūri*), вважаючи останній термін давнішим, пов’язаним ще з мамелюцькою чи навіть фатимідською зброєю⁵. І хоча сучасний лінгвістичний аналіз свідчить, що між цими термінами та їхніми похідними годі встановити безпосередній зв’язок, вважаємо, що мамелюцькі мечі суттєво вплинули на морфологію *кіліджа*. У будь-якому разі, до XVI ст. навряд чи можна вести мову про „османський *кілідж*”, як „справжню” османську зброю⁶ (у значенні місцевих мечів та шабелів), „класичний” тип остаточно сформувався протягом XVIII ст. Утім, найбільш характерні риси *кіліджа* склалися значно раніше – за різними оцінками – упродовж XVI–XVII ст. Відтак, час від часу в науковий обіг потрапляють невідомі раніше давні зразки, параметри яких дають підстави говорити про *кілідж* як більш ранній морфологічний тип. Утім досі ця проблематика не отримала належного висвітлення в історіографії.

³ F. JÄGER, *Ungarischer Säbel und Husaren-Pallasch. Ein Beitrag zur Geschichte der leichten Reiterei*, Gnas 2010, s. 9.

⁴ S. AL-SARRAF, *Close Combat Weapons in the Early Abbāsīd Period: Maces, Axes and Swords*, [in:] *A Companion to Medieval Arms and Armour*, ed. D. NICOLLE, Woodbridge–Suffolk 2002, p. 172.

⁵ *Ibidem*, p. 171.

⁶ *Ibidem*, p. 172.

Іншою великою проблемою для істориків є потужний вплив османського зброярства на східно-європейське, зокрема в Речі Посполитій⁷. Іноді майже неможливо відрізнити польський, литовський чи український клинок від османського.

Наразі проблема виділення холодної зброї українського походження, періоду Раннього Нового часу, особливо актуальна: попри активний розвиток історії зброї, залишаються невирішеними чимало питань походження, належності та поширення козацької зброї. Відтак кожен клинок, який може бути обґрунтовано пов'язаний з козацьким середовищем, представляє собою справжню знахідку для дослідників.

До таких рідкісних зразків належить шабля, яка зберігається у Миргородському краєзнавчому музеї. Згідно з історичною легендою вона належала представникам славетного гетьманського та полковничого клану Апостолів.

Раритет тривалий час досліджувала хранитель музейних фондів Людмила Розсоха⁸, котра проаналізувала походження експоната, виявила та інтерпретувала два з трьох написів на клинку. Нині можна вважати встановленим, що шабля не входила до списку речей з родинного склепу Апостолів у Сорочинській церкві. Про це свідчить акт огляду музею, укладений ще 1933 р. Можливо артефакт потрапив до музею разом із предметами приватних колекцій, які надходили з маєтків місцевих дідачів – Чарнишів, Фролових-Багреєвих, Муравйових-Апостолів, Трощинських, Комарецьких та інших. Раритети віднаходили миргородські ентузіасти краєзнавчої роботи – етнограф і художник О. Сластьон, директор Миргородського музею В. Омельченко та інші, не байдужі до історичного минулого громадські діячі⁹.

Через втрату музейних архівів документальна історія шаблі розпочинається тільки від 1972 р. Саме цим роком датовано запис „Д-39” в інвентарній музейній книзі, де наведено стислий опис шаблі¹⁰. Зображення

⁷ Vide: M. DZIEWULSKI, *Oriental Influences on Polish Arms*, <http://www.vikingsword.com/ethsword/Dziewulski01.pdf> (доступ: 7 VII 2023), p. 35.

⁸ Л. Розсоха, *Шабля родини Апостолів*, [в:] *Сторінки історії Миргородщини: зб. наук. пр.* Полтава: Полтавський літератор, 2000, с. 33–36; ІДЕМ, *Унікальні написи на музейних експонатах*, „Народна творчість та етнографія” 2004, № 5, с. 92.

⁹ Л. Розсоха, *Шабля родини Апостолів...*, с. 33–34.

¹⁰ Інвентарна книга Миргородського краєзн. музею. Історія дореволюційного періоду, Кн. 1. Запис Д-39.

зброї у повному кольорі з коментарями Л. Розсохи уперше представлено у каталозі „Україна – козацька держава”¹¹.

Атрибуція: визначення та характеристики

Шаблю визначаємо як *гусарську* виключно за формою ефесу. Натомість, характеризуючи шаблю за морфологією клинка, її слід визначати як ранній кавалерійський *кідж*.

Місце зберігання

Миргородський краєзнавчий музей, інв. № 104 (155).

Стан збереження, консервація та реставрація

Стан збереження зброї поганий. Бойовий кінець обламаний (Іл. 4). Піхви втрачені. Клинок у посередньому стані, має незначні поверхневі ушкодження, лезо – зі слідами використання. Ефес у посередньому стані, вкритий шаром чорного окису, руків'я тріснуте у двох місцях уздовж деревних волокон.

Зразок потребує реставрації руків'я, чищення й консервації.

Матеріали

Залізо, сталь, дерево.

Техніки

Кування, гравіювання.

Технічні параметри зброї (Іл. 1, 2)¹²

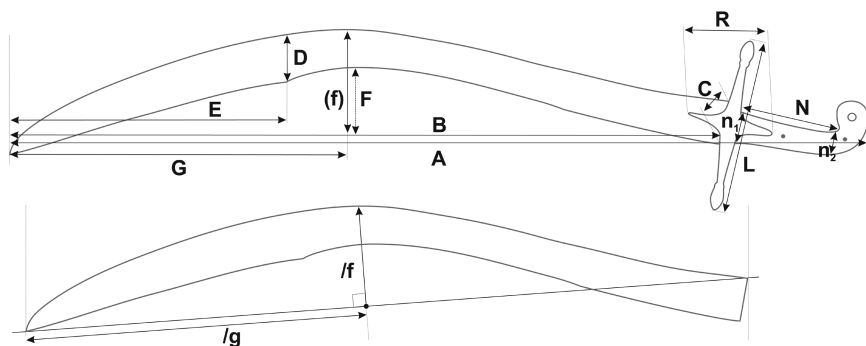
$A = 980$; $B = 865$; $C = 33$; $D = 35$; $E = 650^{13}$; $F \approx 58(61)$; $G \approx 40-50^{14}$; $T = 10$;
 $T_{\text{сам.}} = 5$; $L = 118$; $R = 72$; $N = 90$; $n_1 = 43$; $n_2 = 32$.

¹¹ *Україна – козацька держава: Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах*, автор-упорядник В. НЕДЯК, Київ 2005, с. 476.

¹² Розшифровку параметрів – див. Іл. 1.

¹³ Виміряно від п'яти.

¹⁴ Через втрату вістря показники F та G встановлено приблизно.

Іл. 1. Схематичне зображення киліджа

Іл. 2. Шабля з клинком османського типу в оправі «гусарського» типу, Річ Посполита, клинок – друга половина XVII ст., ефес – XVII-XVIII ст. Загальний вигляд

Вагові характеристики клинка та мікротвердість

$$W = 1003; V = 215; X = 560^{15}$$

Показники мікротвердості штаби, як і можна було передбачити, суттєво різняться навіть на сусідніх ділянках – від 3 до 45 HRC, відтак клинкова „рафінована” сталь має надзвичайно низький рівень очищення.

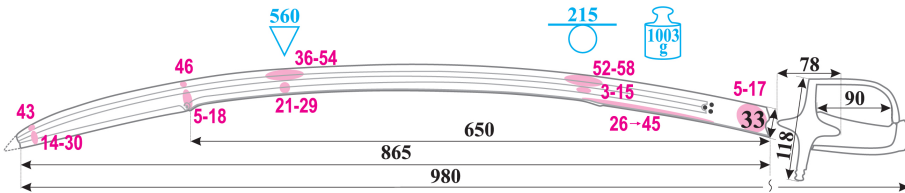
На відміну від штаби у цілому, лезо демонструє більш однорідні та високі показники, які варіюються у середньому близько 40–47 HRC, а місцями піднімаються навіть вище. Так, на ділянці центру удару зустрічається значення 54 HRC, центру ваги – 58 HRC, біля п'яти 60 HRC. Очевидно, лезо все ж проходило окрему обробку, простіше припустити, що воно є наварним, хоча напевне підтвердити це нам не вдалося.

Морфологічна характеристика (Іл. 3)

Клинок сталевий, сильно викривлений, з виразною дволезовою єлманню, що зі сторони обуха переходить у фальшлезу. Форма обуха відтворює турецький килідж. Широка пряма розложиста спинка на

¹⁵ Відстані виміряно від п'яти.

відстані 185 мм від п'яти стрибкоподібно знижується, утворюючи довгий плавний вигин до початку елмані, де вона знову різко підвищується та розширюється на основі елмані.

Іл. 3. Схема «шаблі Апостола» з розмірами (мм), розподілом ваги та показниками мікротвердості (HRC)

Клинок має по одному долу вздовж обуха, які починаються від п'яти, та ще по два доли у середній частині штаби, що починаються за 70 мм від п'яти й закінчувалися на вістрі нині втраченого бойового кінця. На відстані 670 мм від п'яти реберцю при обусі надано форму акантового завитка з круглим отвором, що позначає початок елмані.

Ближче до руків'я, на штабі знаходяться невеликі заглибини круглої форми: на зовнішньому боці клинка – 3 і 6, на внутрішньому – 3.

Форма клинка свідчить про раннє походження зброї – зразки XVIII ст. здебільшого були менш масивними.

Ефес залізний, закритого типу, має гарду у вигляді хрестовини з передньою захисною дужкою, що змикається з голівкою. У центрі хрестовини, із зовнішнього боку шаблі, вибито позначку з трьох концентричних кіл. Переріз кильйонів прямокутний. Руків'я насадне, дерев'яне, утримується розклепанним на голівці хвостовиком. Верхів'я залізне – у вигляді плоского широкого ковпачка з довгим заднім окуттям-каптурцем. Загалом форми ефеса характерні для класичних гусарських шабель¹⁶, у багатьох деталях наближаючись до уставної легкої кавалерійської зброї другої половини XVIII ст.

¹⁶ В. Квасневич, *Польские сабли*, Санкт-Петербург 2006, с. 43.

Символіка та епіграфіка

З обох боків клинка, як ми вже відзначали, знаходяться округлі заглиблення, які представляють своєрідне виробниче маркування (Іл. 7).

З кожного боку штаби перші три заглибини розміщені у вершинах уявного рівностороннього трикутника перед центральними долами, наступні шість – уздовж доли по прямій. „Трикутники” із заглибин зазвичай є неодмінними супутниками серпиків знаменитої „гурди”. Такі ж „крапки”, або „кільця”, нерідко супроводжують інші відомі європейські тавра – „N” та „H”, які польські зброєзнавці схильні вважати клеймами асимільованих у Польщі італійських зброярів або навіть прерогативою виключно місцевих виробників¹⁷.

У частині клинка, що прилягає до ефеса, впоперек штаби з обох боків вигравіювано кириличні написи (Іл. 9). На зовнішньому боці клинка розміщено текст:

Алєѣен. / Апѡтолъ / Мирого / роцкіи / Р#ѦХП
(АЛЕКСЕЙ. / АПОСТОЛ / МИРОГО / РОЦКІЙ / 1680)

Текст на лівому боці шаблі при п'яті, розміщений упоперек штаби, важко піддається реконструкції: надпис частково стертий (Іл. 10). Окрім того, прочитанню заважають „сторонні” позначки, у значній кількості присутні на клинку – їхнє походження нині встановити неможливо. Схоже на те, що це залишки іншого напису або гравіювальних вправ майстра.

Відзначмо, що, на думку укладача музейного опису шаблі 1972 р., цей погано прочитуваний напис є завершальною частиною фрази, яка починається на зовнішньому боці при п'яті. У такому разі напис може містити важливі деталі, пов'язані з історичною постаттю власника шаблі.

Впевнено розшифрувати цей загадковий текст при основі клинка не вдалося. Утім, окремі слова й словосполучення піддані нами реконструкції.

Услід за фахівцем Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського О. Івановою, можемо констатувати, що гравер чітко відділяє титла від виносних літер. Відтак спробуємо розпізнати виносні літери у тексті.

¹⁷ A. NADOLSKI, *Polska broń. Broń biała*, Wrocław 1984, s. 113–114; В. Квасневич, *Польские сабли...*, с. 46.

Іл. 4. Бойовий кінець „шаблі Апостола”

Іл. 5. Ефес „шаблі Апостола”

Іл. 6. Верхів'я „шаблі Апостола” (вид згори)

У першому рядку після „г” розташована виносна літера, ймовірно „ъ”, або „ь”.

Інша виносна літера над „а” найбільше схожа на „т”.

У другому рядку найбільші складнощі пов'язані з прочитанням останнього буквосполучення, або літери. Воно може бути прочитане, як „ру”, або ютоване: „ю”. В останньому випадку разом з першими двома літерами третього рядка утворюється зрозумілий лексичний фрагмент „деюще”.

Друге слово у третьому рядку Л. Розсоха пропонує читати, як „искал”. Утім О. Іванова справедливо зауважує, що третя літера цього слова (так само як перша) відповідають прийнятому в усіх текстах клинка написанні літери „и”. Можливо нижня, ледве намічена частина передостанньої літери (гіпотетичного „а”) насправді є відзначеним вище „стороннім” елементом. Остання ж літера при уважному розгляді й вивченні може бути прийнята за „а”. При такому прочитанні утворюється цілком зрозуміле словосполучення „И СИЛА”. Відсутність виразного інтервалу між словами тут мало відрізняється від того, яке бачимо у словосполученні „И БГЪ” у найдовшому написі на штабі.

Врешті, текст може бути відтворений так:

БОГ НАМ / ПРИБДЕЮ / ЩЕ И СИМ [СИЛА?] / ПОМОЩ / НИК

Зважаючи на інтерпретації фрагментів напису, доходимо висновку про християнський зміст фрази – своєрідної захисної формули, звернення по допомогу до божественних сил.

Третій напис гравійовано на внутрішньому боці шаблі уздовж клинка (Іл. 8). Це дидактична сентенція, написана характерним для XVII ст. силабічним двовіршем із жіночою римою.

Наразі маємо два варіанти прочитання напису, що різняться першими двома словами:

ЗЛИСЯ – НЕ ЗАЛИЙСЬ [БДИСЯ – НЕ БДИСЬ]: БЕЗ СУДУ СМЕРТЬ
НЕ БУДЕТ / СТАВСЯ – НЕХАЙ ЖЕ И БОГ К ТЕБЕ ПРИБУДЕТ

Перша інтерпретація („Злися – не залийся...”), запропонована Л. Розсохою. Слово „залитися” ужито в значенні: померти від раптового припливу крові через надмірне почуття, злість. Відтак автор повчання хоче

сказати: „хоч який би ти був злий, а карати на смерть без суду не будуть; коли ж суд відбудвся, тоді до тебе і Бог прийде”¹⁸.

Другий варіант („Бдися – не бдись...”) запропонований науковим співробітником Інституту історії України НАНУ Є. Славутичем. На нашу думку, таке трактування виглядає більш органічно.

Зрештою, обидві наведені інтерпретації мають право на існування: напутливий напис на штабі залишає широкі межі для трактування.

Щодо стилістики й граматики виконання текстів на клинку, О. Іванова та Є. Славутич відзначають їх повну відповідність прийнятим у XVII ст. Літери однорідні, написи виконані в єдиному стилі, типові для кінця XVII ст.

Аналіз клинкової епіграфіки дає ключ для визначення колишнього власника зброї.

Дискусія щодо належності шаблі

Л. Розсоха припускає, що зброя належала сотнику Миргородської сотні Миргородського полку. Розвиваючи цю тезу, дослідниця зауважує, що у XVII ст. полковникові й сотникові належала фактично вся повнота влади в довірених їм військово-територіальних адміністративних одиницях – у полку й сотні. Тож така настанова, як на шаблі Олексія Апостола, зрозуміло, була не зайвою: вона щоразу нагадувала козацькому провідникові й можновладцеві про його відповідальність за людські долі. Можливо, ця шабля була подарована Олексію Апостолу в час його вступу на сотницький уряд від миргородського полковника Павла Апостола, який, знаючи Олексієву вдачу, вважав не зайвим на своєму презенті зробити ще й застереження: будь, мовляв, поміркованішим, мудрішим, обачнішим і не поспішай карати, не розібравшись у справі¹⁹.

Відзначмо, що „формальні” підстави вважати Олексія миргородським сотником не надто переконливі. Припущення Л. Розсохи ґрунтується на аналогії. Так, за формою напис „МИРОГОРОЦКІЙ” аналогічний до

¹⁸ Л. Розсоха, *Скарби зі склепу Апостолів*, [в:] *Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України: мат-ли наук. читань, 4 лютого 2005 р., Полтава – Великі Сорочинці*, Полтава 2005, с. 80; *Україна – козацька держава...*, с. 476.

¹⁹ Л. Розсоха, *Шабля родини Апостолів...*, с. 35.

позначення в реєстрі Миргородського полку 1649 р. сотника Попівської сотні Кирика (Кирила) Якименка (Якимовича), згаданого як „Кирик Попівський”²⁰. З цього приводу зауважимо, що козацькі прізвища, пов’язані з назвами населених пунктів, частіше означали походження – у нашому випадку Олексій міг бути родом з Миргорода.

У той же час, напис дійсно може свідчити про високу посаду власника зброї. Миргородська сотня як військовий підрозділ Миргородського козацького полку створена 1625 р., як адміністративна одиниця – 1648 р. За чисельністю населення і територіально її періодично поділяли на Першу, Другу, Третю та Четверту Миргородські сотні, число їх неодноразово змінювалося. Прізвищ усіх сотників досі не встановлено.

Не можна також виключати, що зазначений на клинку Олексій походив зі знаменитого роду миргородських Апостолів. Нагадаймо, що у ході кар’єрного зростання представники цієї родини, яка більш ніж півстоліття міцно утримувала найвищі уряди Миргородського полку, періодично займали посади сотників. Так, ще 1651 р. П. Апостол очолював Першу, а 1657 р. Другу сотню Миргородського полку²¹.

На користь висловленого вище припущення проливає нове світло наукова розвідка Д. Вирського. Дослідник припускає, що у справі розграбування в степу влітку 1679 р. московського посольства до Криму один із головних обвинувачених, „готвянський сотник Олексій Павлов”, був Олексієм Павловичем Апостолом, братом гетьмана Данила Апостола²². Згідно з відомостями у джерелах, сотника-розбійника скарали на смерть наприкінці грудня 1679 р.²³ У цьому зв’язку напис на шаблі, виконаний 1680 р., набуває цілком нового змісту. Цілком можливо, що інформацію про злочини шляхетного власника шаблі й справедливу кару, що його спіткала, збережено на клинку у поетичній, напутливій формі, як пошанування прийдешнім поколінням. Відтак, маємо нову історичну легенду, частково підкріплену джерельним матеріалом. Так, меморіальна шабля та справа про пограбування посольства досі залишаються єдиними

²⁰ В.В. Кривошея, *Козацька старшина Гетьманщини: енциклопедія*, Київ 2010, с. 121.

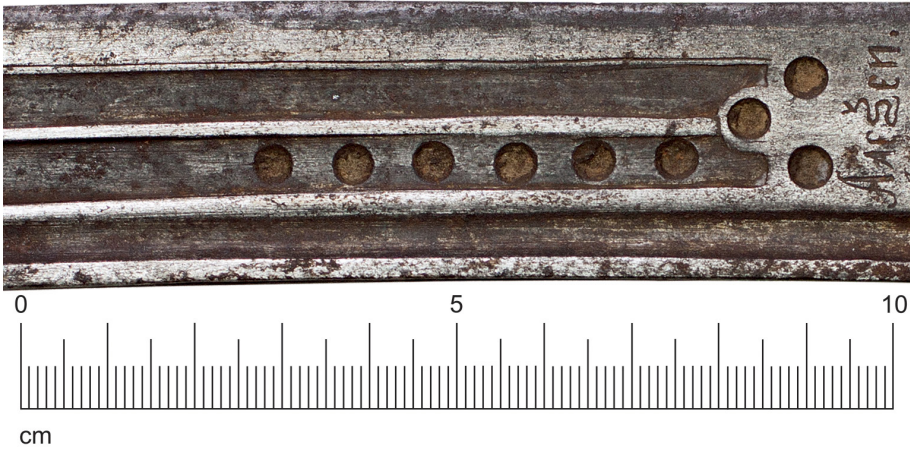
²¹ В.М. Заруба, *Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр.*, Дніпропетровськ 2007, с. 171–172.

²² З особистого спілкування з Д.С. Вирським (2013).

²³ Н.И. ВЕСЕЛОВСКИЙ, *Неудавшееся посольство в Крым стольника Бориса Андреевича Пазухина в 1679 году*, „Записки одесского общества истории и древностей” 1912, т. 30, с. 179–216.

підтвердженнями гіпотези про існування у Данила Апостола брата Олексія. Звичайно, розставити усі крапки над „і” дозволить тільки аналіз недосліджених поки що писемних джерел.

За своєю формою і змістом текст цілком вкладається у більш загальну традицію пам'ятних й ушлявлюючих написів на козацькій зброї²⁴ (Іл. 7, 8, 9, 10). Зокрема у текстах на „шаблі Апостола” поєднано кілька традицій клинкової епіграфіки: напутливої настанови (що притаманне написам саме на українських клинках) та власницьких написів, радше властивих московитським підписним клинкам.

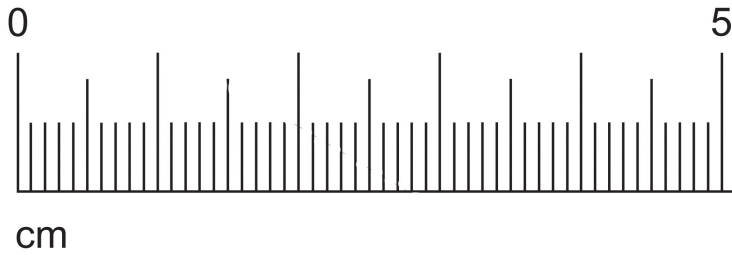

Іл. 7. Маркування із зовнішнього боку клинка „шаблі Апостола” у вигляді симетрично розташованих округлих заглиблень

Іл. 8. Напис при п'яті клинка „шаблі Апостола” (внутрішній бік)

²⁴ *Vide*: Д.В. Тоїчкін, *Клинкова зброя козацької старшини XVI – першої половини XIX ст.: проблеми атрибуції та класифікації*, Київ 2013, с. 334.

Іл. 9. Напис при п'яті клинка „шаблі Апостола” (зовнішній бік)

Іл. 10. Напис вздовж клинка „шаблі Апостола” (внутрішній бік)

Дискусія щодо морфології та бойового потенціалу шаблі

У своїй класичній формі кілідж є вершиною еволюції турецької довго-клинкової зброї, свого роду квінтесенцією кращих здобутків зброярства країн усього Середнього Сходу. У кіліджі не тільки радикалізовано риси попередніх східних шабелі XVII ст. Його клинку не притаманні якісь новітні конструктивні рішення, поява яких була б пов'язана з інноваціями XVIII ст. У своєму завершеному вигляді класичний османський кілідж є чистим синтезом типових рис, успадкованих від більш ранньої зброї. Так, клинок з рівнобіжними сторонами у першій третині штаби, велика ємань характерні для давніх османських клинків XV–XVI ст. До них додалась невелика довжина масивних пал XVII ст., характерна Т-подібна спинка та „ятаганна” увігнута лінія лева у першій третині штаби. Вважається, що в описаному вище, завершеному вигляді кілідж формується саме у XVIII ст. Наразі невідомі більш ранні зразки, які повністю вкладалися б в наведену вище схему: попри значну подібність таких ранніх шабелі до кіліджа, їх завжди відрізняє від класичної форми якась особливість – інша форма вигину тощо. І все ж, зростаюча кількість ранніх знахідок створює ґрунт для припущення, що кілідж сформувався раніше, аніж це прийнято вважати нині.

За своїм призначенням кілідж був армійською піхотною, насамперед, рубальною зброєю. Ятаганний вигин у першій третині клинка, що виконував функцію керма, виводив центр удару на майже ідеальну позицію для завдання потужного розвалюючого удару. За своєю кінематикою кілідж нагадує сокиру, шабельна відтяжка тут мінімальна. Як спеціалізована рубальна зброя з коротким клинком, кілідж малопридатний для фехтування, колольних ударів або кавалерійської рубки, проте в умовах звалищного рукопашного пішого бою йому не було рівних. Ця зброя уможливлявала потужні удари з будь-якої початкової позиції, при мінімальній амплітуді замаху, дозволяючи працювати навіть від ліктя. Сильною стороною кіліджа була можливість завдавати горизонтальні й бічні удари у будь-якому напрямі, що є неоціненною якістю на полі бою. Кілідж уможливлював також різальний удар першою половиною клинка, проте ця функція була другорядною.

Досліджена шабля відрізняється від класичних пізніших зразків, насамперед – довжиною. Клинок, що має довжину 865 мм, дозволяє використовувати зброю кіннотнику. За власними спостереженнями автора велика довжина притаманна більшості раних форм кіліджів (протокіліджів) публікації яких надзвичайно рідкісні.

Шабля має ефес, характерний для т. зв. *гусарської шаблі* (Іл. 5, 6).

Про конструктивні переваги гусарської шаблі сказано чимало. Цей винахід середини XVII ст. здійснив свого роду „шабельну революцію” у Речі Посполитій, на довгі роки ставши улюбленою клинковою зброєю польської кавалерії.

В. Заблоцький, розглядаючи бойові якості гусарської шаблі, дійшов висновку, що вона чудово пристосована як для пішого двобою, так і кінного поєдинку проти кількох супротивників, завдання проламлювального удару від плеча та рубального від ліктя, з відтяжкою та без неї. Одне слово, гусарська шабля була справжнім універсальним бойовим інструментом²⁵. І все ж характеристики окремих екземплярів суттєво варіювалися. Так, вочевидь, розглядувану нами зброю можемо віднести до гусарських шабель насамперед за формою ефеса. Прикметними особливостями клинка є виразна єлмань та відсутність у конструкції палюха, відтак можливості ретельного контролю за зброєю знижені й шабля за бойовими можливостями суттєво відрізняється від класичної гусарської шаблі.

Висновки

Незважаючи на простоту оздоблення, шабля Апостола має високу історико-джерельну цінність, не меншу, аніж у багатьох розкішно оправлених раритетних зразків.

Зброя являє собою своєрідний гібрид ранньої форми кіліджа та гусарської шаблі. У її конструкції гусарської шаблі XVII ст. ми безпомилково ідентифікуємо відверто запозичений східний елемент – цілком сформовану спинку османського кіліджа з характерним вигином між першою чвертю клинка та єлманню.

²⁵ W. ZABŁOCKI, *Cięcia prawdziwą szablą*, Warszawa 1989, s. 65.

Досліджений артефакт є безпосереднім і рідкісним у своїй переконливості доказом популярності серед козацької старшини класичних зразків польської та османської зброї, а також має непересічне значення у зв'язку з дослідженнями еволюції східних і східноєвропейських шабель. Клинок, на наш погляд, являє собою ранню форму османського кіліджа і є поважним підтвердженням існування такої еволюційної ланки вже у XVII ст.

Не менш важливим видається і напис на клинку, що може свідчити про наявність серед керівного складу однієї з Миргородських сотень Миргородського полку досі не відомої історичної особи – Олексія Апостола.

Сподіваємося, що майбутні архівні дослідження остаточно ліквідують завісу загадковості, якою досі оповита ця постать, адже на сьогодні „шабля Апостола”, на нашу думку, залишається одним із найбільш рідкісних й надійних прикладів козацької зброї XVII ст.

BIBLIOGRAFIA • BIBLIOGRAPHY • БІБЛІОГРАФІЯ

Źródła archiwalne • Primary archival sources • Архівні джерела

Інвентарна книга Миргородського краєзн. музею. Історія дореволюційного періоду, Кн. 1. Запис Д-39.

Оpracowania • Secondary sources • Опрацювання

ВЕСЕЛОВСКИЙ Н.И., *Неудавшееся посольство в Крым стольника Бориса Андреевича Пазухина в 1679 году*, „Записки одесского общества истории и древностей” 1912, т. 30, с. 179–216.

ЗАРУБА В.М., *Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр.*, Дніпропетровськ 2007.

КВАСНЕВИЧ В., *Польские сабли*, Санкт-Петербург 2006.

КРИВОШЕЯ В.В., *Козацька старшина Гетьманщини: енциклопедія*, Київ 2010.

- РОЗСОХА Л., *Скарби зі склепу Апостолів*, [в:] *Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України: мат-ли наук. читань, 4 лютого 2005 р., Полтава – Великі Сорочинці*, Полтава 2005, с. 78–81.
- РОЗСОХА Л., *Унікальні написи на музейних експонатах*, „Народна творчість та етнографія” 2004, № 5, с. 92–94.
- РОЗСОХА Л., *Шабля родини Апостолів*, „Сторінки історії Миргородщини” 2000, с. 33–36.
- ТОІЧКІН Д.В., *Клинкова зброя козацької старшини XVI – першої половини XIX ст.: проблеми атрибуції та класифікації*, Київ 2013.
- Україна – козацька держава: Люстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах*, автор-упорядник В. НЕДЯК, Київ 2005.
- Al-Sarraf S., *Close Combat Weapons in the Early ‘Abbāsid Period: Maces, Axes and Swords*, [in:] *A Companion to Medieval Arms and Armour*, ed. D. NICOLLE, Woodbridge, Suffolk 2002.
- The Complete Encyclopedia of Arms & Weapons*, eds L. TARASSUK, C. BLAIR, New York 1982.
- JÄGER F., *Ungarischer Säbel und Husaren-Pallasch. Ein Beitrag zur Geschichte der leichten Reiterei*, Gnas 2010.
- LEBEDYNSKY I., *Les Armes cosaques et caucasiennes*, Paris: Éditions du Portail, 1990.
- NADOLSKI A., *Polska broń. Broń biała*, Wrocław 1984.
- ZABŁOCKI W., *Cięcia prawdziwą szablą*, Warszawa 1989.

Netografia • Internet sources • Нетографія

- DZIEWULSKI M., *Oriental Influences on Polish Arms*, <http://www.vikingsword.com/ethsword/Dziewulski01.pdf> (Доступ: 7 VII 2023).

Denys Toichkin

SZABLA ALEKSEGO APOSTOŁA Z MUZEUM W MIRGORODZIE STUDIUM HISTORYCZNE BRONI

Streszczenie. Artykuł przedstawia szczegółowe badanie unikalnej szabli z XVII w., przechowywanej w Muzeum Krajoznawczym w Mirgorodzie (Ukraina). Forma ostrza tej szabli „husarskiej” reprezentuje specjalne połączenie tradycji uzbrojenia osmańskiego i wschodnioeuropejskiego z okresu nowożytnego. Po gruntownej analizie napisów na ostrzu autor interpretuje je jako nazwisko właściciela broni, rok wygrawerowania, zdanie dydaktyczne i łączy je z rzeczywistymi wydarzeniami historycznymi i osobami znanymi ze źródeł pisanych. Ta szabla

ma duże znaczenie dla analizy i zilustrowania rozwoju wschodnioeuropejskich ostrzy i jest uznawana za bardzo rzadki przykład, który należał do Aleksego Apostoła – wysokiej rangi szlachcica kozackiego pułku (województwa) w Mirgorodzie.

Słowa kluczowe: szabla, kozacy, kilkidź, Aleksey Apostoł, pułk, Mirhorod, Muzeum Krajoznawcze w Mirgorodzie, XVII w.

Denys Toichkin

THE SABER OF ALEXEY APOSTOL FROM COLLECTION OF MUSEUM IN MIROHOROD. A HISTORICAL STUDY OF A WEAPON

Summary. The article presents a thorough study of the unique saber of 17th century, that kept in the Mirhorod Local Lore Museum (Ukraine). The form of blade of this 'Hussar' saber represents a special mix of Ottoman and Eastern European weaponry traditions of the Early Modern Times. After a comprehensive analyze of the inscriptions on the blade, the author interpreted them as the name of the owner of weapon, inscription year, didactic sentence and bind them up with the real historical events and persons, known from the written sources. This saber is important for analyzing and illustrating the development of Eastern European blades, and recognized as a very rare sample, that belonged to the Alexey Apostol – a high-ranking Cossack noble of polk (province) of Mirhorod.

Keywords: saber, Cossacks, kilji, Alexey Apostol, polk, Mirhorod, Mirhorod Local Lore Museum, XVII century